

ลำดับขั้นแห่งซาโตริ : ข้อโต้แย้งเรื่องการรู้แจ้งฉับพลันในพุทธศาสนานิกายรินไซเซน

Stages of Satori: Counter-Argument against the Sudden Enlightenment in Rinzai Zen Buddhism

คะนอง ปาลีภัทรางกูร Kanong Paliphatrangkura

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อวิเคราะห์และอภิปรายแนวคิดเรื่องซาโตริในพุทธศาสนานิกายรินไซเซน ตามทัศนะของนิกายรินไซเซน เมื่อบุคคลตระหนักถึงธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะที่มีอยู่ในตน เขาก็จะบรรลุถึงซาโตริ หรือความรู้แจ้งอย่างสมบูรณ์ โดยฉับพลันทันที ไม่มีขั้นตอนและไม่มีลำดับขั้น ลักษณะแห่งการบรรลุธรรมแบบฉับพลันเช่นนี้ทำให้นิกายรินไซเซนได้ชื่อว่าเป็นนิกายฉับพลัน อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์และอภิปรายแล้ว พบว่า ในพุทธศาสนานิกายรินไซเซนมีลำดับขั้นของซาโตริ และมีวิธีการบรรลุอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ซึ่งทำให้สรุปได้ว่า การบรรลุธรรมอย่างเสร็จสิ้นสมบูรณ์ทำให้เกิดขึ้นฉับพลันในขั้นตอนเดียว อย่างที่รับรู้กันในแวดวงผู้ศึกษาพุทธศาสนานิกายรินไซเซนไม่

คำสำคัญ : ลำดับขั้นแห่งซาโตริ, พุทธศาสนานิกายรินไซเซน, การรู้แจ้งฉับพลัน

Abstract

This article aims to analyze and discuss the concept of Satori in Rinzai Zen Buddhism. According to Rinzai Zen, when the man apprehends and realizes the Buddha-nature within himself, he experiences an awakening or the full enlightenment called Satori, the awareness of the undifferentiated unity of all existence. The Satori is awakened in a sudden, no stage, and no degree. That is why Rinzai Zen is called the sudden school. By analyzing and discussion, however, it is found that there are stages of Satori and there are gradual ways of achieving the full enlightenment. It concludes that the full enlightenment in Rinzai Zen Buddhism is not the sudden awakening at one time as perceived by many scholars in the Zen Buddhist studies.

Key words: State of Satori, Rinzai Zen Buddhism, Sudden Enlightenment

บทนำ

พุทธศาสนานิกายรินไซเซนมีคุณลักษณะหลายอย่างที่แตกต่างกันจากพุทธศาสนานิกายอื่นๆ หนึ่งในนั้นคือซาโตริ (Satori) หรือ การรู้แจ้งอย่างฉับพลัน (Sudden enlightenment) อันหมายถึง การรู้แจ้งภายในอย่างฉับพลัน ซึ่งแตกต่างอย่างตรงกันข้ามกับความรู้ความเข้าใจที่เกิดเพราะกระบวนการทางปัญญาหรือกระบวนการทางตรรกะ เป็นการเปิดเผยโลกทัศน์ใหม่ที่ไม่สามารถจะรับรู้ได้ด้วยจิตที่ยังตกอยู่ในทวิลักษณ์ (Dualistic mind) หรือการคิดแบบแบ่งแยกเป็นคู่ๆ เช่น ดีชั่ว ดำขาว หญิงชาย เป็นต้น ซาโตริเป็นสิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้สำหรับการดำรงอยู่ของเซน หากไม่มีซาโตริก็ย่อมไม่มีเซน เพราะชีวิตของเซนเริ่มต้นด้วยการปรากฏตัวของซาโตริ (Suzuki, 1986: 88) โลกทัศน์ใหม่หรือซาโตรินี้ เป็นการรู้แจ้งอย่างสมบูรณ์ ซึ่งเปรียบได้กับความเป็นพระอรหันต์ในพุทธศาสนานิกายเถรวาท ตามทัศนะของเถรวาทนั้น อรหันต์ผลเป็นภาวะขั้นสุดท้ายที่ผู้ปฏิบัติจะเข้าถึง ซึ่งผู้บรรลุถึงแล้วจะมีชื่อเรียกขานว่าอรหันต์ ส่วนผู้ที่ยังไม่สามารถบรรลุถึงขั้นสุดท้ายก็จะมีชื่อเรียกกลดหลั่นกันลงไปเป็น อนาคามี สกิทาคามี และ โสดาบัน ตามลำดับ โดยมีสังโยชน์ 10 ประการเป็นดัชนีวัดความลุ่มลึกดังนี้ 1.ละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้ จัดว่าเป็นโสดาบัน 2.ละสามอย่างข้างต้นนั้นได้ อีกทั้งทำราคะและภริชชะให้เบาบางลงได้ จัดว่าเป็นสกิทาคามี 3.ละสังโยชน์ห้าอย่างข้างต้นได้เสร็จสิ้น จัดว่าเป็นอนาคามี และ 4.ละสังโยชน์ห้าอย่างขั้นต้นได้เสร็จสิ้น และละอีกห้าอย่างที่เหลือคือ รูปราคะ (ความติดใจในรูปฌาน) อรูปราคะ (ติดใจในอรูปฌาน) มานะ (สำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่) อุทธัจจะ (ฟุ้งซ่าน) และอวิชชา จัดว่าเป็นพระอรหันต์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2559: 77, 128, 329-330)

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์และอภิปรายเกี่ยวกับซาโตริในพุทธศาสนานิกายรินไซเซนว่าเป็นการรู้แจ้งอย่างฉับพลันที่สมบูรณ์เต็มเปี่ยม โดยไม่มีลำดับขั้นแห่งความลุ่มลึก อย่างที่รับรู้กันในหมู่นักศึกษานิกายเซน หรือไม่

ความหมายและภาวะของซาโตริ

ซาโตริ หมายถึงการรู้อย่างแจ่มแจ้งหรือการตรัสรู้ (Wood, 1984: 91) เป็นการสำนึกถึงจิตสำนึกที่บริสุทธิ์หมดจดอยู่แล้วด้วยตัวของมันเองโดยปราศจากสิ่งใดๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางจิตใจหรือทางร่างกายก็ตาม ศัพท์ว่าซาโตรินี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า 'ปรัชญา-Prajna' ประสบการณ์ใดๆ ที่สามารถถูกอธิบายกำหนดลักษณะได้ด้วยใจหรืออารมณ์ ประสบการณ์นั้นๆ ก็ไม่จัดเป็นซาโตริตามความหมายข้างต้น แม้ว่าบางครั้งคำพูดจะถูกใช้อย่างคร่าวๆ เพื่อไปบ่งถึงภาวะที่จิตใจและอารมณ์เป็นของฟูเฟื่องสูงสุดและรู้สึกท่วมท้นที่ได้สำนึกถึงธรรมชาติแห่งการหยั่งรู้ฉับพลัน ในนิกายเซนทั่วไป ซาโตริจะมีความหมายอย่างชัดเจนคือเป็นการมองเข้าไปสู่ธรรมชาติที่แท้จริงของตนเองแล้วค้นพบบางสิ่งซึ่งแปลกใหม่อันจะรู้ได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งและสิ่งนั้นก็ส่งประกายให้ชีวิตทั้งหมดของเขาแจ่มกระจ่างสว่างไสวไปตลอด แต่ถึงกระนั้นมันก็ไม่อาจถูกแสดงออกมาได้ไม่ว่าจะโดยวิธีใดๆ ก็ตาม อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า การหยั่งรู้อย่างฉับพลันอาจชี้บ่งถึงประสบการณ์แห่งซาโตริซึ่งมีอยู่ภายใน ซึ่งได้ส่งประกาย

ของมันเข้าไปสู่จิต แต่ก็ไม่ว่าจะสังเกตเห็นได้โดยง่าย แต่สำหรับผู้ปฏิบัติอย่างเอาจริงเอาจังเมื่อชาโตริปรากฏขึ้นมา มันก็จะส่งผลไปอย่างตรงดิ่งและดำเนินเรื่องไปอย่างไม่ถดถอย

ภาวะแห่งชาโตริ หรือแม้การลงมือปฏิบัติตามมรรควิธีต่างๆนั้น ไม่อาจบอกกล่าวแสดงแก่กันได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ เพราะเป็นภาวะที่รู้ได้เฉพาะตน เมื่อบรรลุถึงแล้วก็ไม่สามารถนำมาแสดงด้วยคำพูดและภาษาใดๆ ได้ เพราะสิ่งที่แสดงออกมานั้น ย่อมเป็นเพียงสื่อตัวกลางที่ไม่ใช่ตัวชาโตริแท้จริง ยิ่งไปกว่านั้น บางครั้งสื่อกลางที่แสดงออกมาก็อาจสร้างความไขว้เขวหรือความเข้าใจผิดแก่ผู้รับสื่อได้ ทั้งนี้ก็อาจเป็นเพราะการตีความหมายทางภาษาของผู้รับสื่อเอง หรือบางทีก็เป็นเพราะความจำกัดของสื่อที่ไม่สมบูรณ์พร้อมที่จะชี้ถึงตัวความจริงหรือชาโตริที่ตนเองได้ประสบนั้น ๆ หรือแม้ว่าผู้รับสื่อจะสามารถเข้าใจในภาวะที่แสดงออกมานั้นได้ ความเข้าใจของเขาก็เป็นเพียงมโนทัศน์ที่มีเกี่ยวกับภาวะนั้นเท่านั้น หากใช้เป็นการรู้เห็นภาวะนั้นแล้วเกิดความเข้าใจอย่างแท้จริงไม่

ในวันทีกของศาสนานิกายรินไซเซน ได้กล่าวถึงพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อโดเก็น (Doken) ใช้เวลาศึกษาเซนมาหลายปีแต่ก็ไม่พบธรรมแต่อย่างใด เมื่อถูกอาจารย์ส่งไปทำธุดงค์บางอย่างที่เมืองแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป ท่านรู้สึกหดหู่และท้อแท้เป็นอย่างมาก เพราะจะต้องใช้เวลาเดินทางถึงครึ่งปี ซึ่งสำหรับท่านแล้ว มันดูเหมือนจะกลายเป็นอุปสรรคมากกว่าจะเป็นบทเรียนที่ช่วยในการศึกษาเซน พระภิกษุซึ่งเป็นเพื่อนร่วมสำนักของท่านอีกรูปหนึ่งนามว่าโซเจ็น (Sogen) รู้สึกเห็นใจท่านจึงกล่าวว่า “ผมจะร่วมเดินทางไปเป็นเพื่อนคุณและจะช่วยเหลือทุกอย่างเท่าที่จะช่วยได้ แต่อย่างไรก็ตาม มันไม่มีเหตุผลเลยว่าคุณจะไม่สามารถปฏิบัติสมาธิได้แม้ในขณะที่เดินทาง” จากนั้น ทั้งสองท่านก็ออกเดินทางมุ่งหน้าสู่จุดหมายเพื่อทำภารกิจตามที่ได้รับมอบหมาย

ขณะร่วมเดินทางด้วยกัน ในเย็นวันหนึ่ง ท่านโดเก็นได้ออกปากขออ้อนเพื่อนให้ช่วยไขปริศนาแห่งชีวิตแก่ท่านด้วย คือขออ้อนให้เพื่อนช่วยทำอะไรก็ได้ที่จะยังผลให้ท่านโดเก็นได้บรรลุชาโตริขึ้นมา ท่านโซเจ็นจึงตอบว่า “ความจริง ผมก็อยากจะช่วยคุณในทุกๆ เรื่องที่ผมจะสามารถช่วยได้เหมือนกัน แต่ว่าก็มีอยู่บางอย่างที่ผมไม่สามารถจะช่วยคุณได้ เพราะเป็นเรื่องที่คุณจะต้องจัดการสิ่งเหล่านั้นด้วยตัวของคุณเอง” พอจบคำพูดของเพื่อน ท่านโดเก็นก็แสดงความกระตือรือร้นอยากจะทำอย่างเต็มที่ว่าสิ่งนั้นมันคืออะไรกันแน่ ท่านโซเจ็นจึงตอบว่า “ก็มีมากมายหลายอย่างนะ เช่น เมื่อคุณหิวข้าว หรือกระหายน้ำ การที่ผมกินข้าวและดื่มน้ำก็ไม่ได้ช่วยให้คุณอิ่มขึ้นมาได้ คุณจะต้องลงมือกินข้าวและดื่มน้ำด้วยตัวของคุณเอง เมื่อคุณต้องการที่จะตอบสนองต่อเสียงเรียกร้องของธรรมชาติ คุณก็ต้องดูแลตัวคุณเอง เพราะผมย่อมไม่สามารถจะช่วยเหลืออะไรคุณได้ และในที่สุดแล้ว ก็จะไม่มีการอื่นใดนอกจากตัวคุณเองที่จะดูแลร่างกายของคุณไปตลอดเส้นทางนี้ได้” ทันใดนั้น คำแนะนำด้วยความปรารถนาดีอย่างกัลยาณมิตรเช่นนี้ก็สามารเปิดใจของพระภิกษุผู้แสวงหาสัจจะออกมาอย่างฉบับปล้นได้ ซึ่งท่านโดเก็นเองไม่รู้ว่าจะแสดงความสุขสดชื่นที่ได้พบนั้นออกมาได้อย่างไร ท่านโซเจ็นจึงกล่าวลาด้วยเหตุผลที่ว่า ภารกิจของท่านได้เสร็จสิ้นลงแล้ว และหลังจากนั้น การที่ท่านจะร่วมเดินทางต่อไปก็ไม่มี ความหมายอีกแล้ว ฉะนั้น ท่านจึงปล่อยให้ท่านโดเก็นเดินทางต่อไปตามลำพัง หลังจากครึ่งปีผ่านไป ท่านโดเก็นก็กลับมาสู่วัดเดิม และในช่วงหนึ่ง ท่านอาจารย์โตเเตได้พบกับท่านโดเก็น (Doken) โดยบังเอิญ และทันใดนั้น ท่านอาจารย์ก็ได้กล่าวออกมาว่า “บัดนี้ โดเก็นได้รู้อย่างครบถ้วนแล้ว” (Suzuki. 1986: 90)

หากจะถามว่า เมื่อซาโตริไม่อาจจะแสดงออกมาทางคำพูดและภาษาใดๆ ทั้งไม่อาจจะสื่อถึงกันได้เช่นนี้แล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์กับศิษย์ (ผู้ปฏิบัติธรรม) จะเป็นไปในลักษณะใด กล่าวคือ อาจารย์จะสามารถทำประโยชน์แก่ศิษย์ในด้านที่เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมได้หรือไม่อย่างไร เพราะดูเหมือนว่าอาจารย์จะไม่สามารถอธิบายประสบการณ์ทางธรรมให้ศิษย์รับทราบได้เลย ประเด็นนี้ รินไซเซนก็จะตอบว่า ถูกแล้วที่ซาโตริของอาจารย์ไม่สามารถสื่อให้ศิษย์เข้าใจได้ (ยกเว้นเสียแต่ว่าศิษย์ผู้นั้นจะได้บรรลุซาโตริเองด้วย) แต่คุณค่าแห่งความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์กับศิษย์ยังคงมีอยู่ โดยอาจารย์จะอยู่ในฐานะเป็นที่เลี้ยงคอยแนะนำบอกกล่าว และชี้ทางถูกผิดให้แก่ศิษย์อันจะช่วยย่นระยะเวลาในการปฏิบัติได้เป็นอย่างดี ดร.ซุซูกิ กล่าวเอาไว้ว่า “ทั้งหมดที่เราสามารถกระทำได้ในการอบรมสั่งสอนก็คือชี้แนะ (indicate) และแนะนำ (suggest) หรือแสดงบอก (show) ทางที่อาจจะทำให้เจตนาธรรมของผู้ปฏิบัติมุ่งตรงต่อจุดหมายได้ ส่วนการที่ผู้ปฏิบัติจะบรรลุถึงจุดหมายและได้รับผลของการปฏิบัติต่าง ๆ นั้น จะต้องถูกกระทำด้วยตัวผู้ปฏิบัติเอง เพราะไม่มีบุคคลอื่นที่จะสามารถทำให้แก่เขาได้” (Suzuki. 1986: 92)

อย่างไรก็ดี เมื่อจะใช้ภาษาอธิบายถึงภาวะและความสำคัญของซาโตริ เราอาจอธิบายได้ตามแนวทางต่อไปนี้

1. ซาโตริ ไม่ใช่ภาวะแห่งการครุ่นคิดถึงมันอย่างเอาจริงเอาจังแล้วสร้างมโนภาพเกี่ยวกับมันขึ้นมาโดยไม่ผ่านการลงมือปฏิบัติ เพราะก่อนที่การสำนึกรู้จะเปิดเผยตัวออกมา เราก็ได้ตอบสนองต่อเงื่อนไขทั้งภายในและภายนอกด้วยการนึกคิดปรุงแต่งและวิเคราะห์วิจารณ์อยู่ตลอดเวลา หลักการแห่งเซนก็คือการทำลายกรอบแห่งความเคยชินเช่นนั้นแล้วสร้างเค้าโครงเดิมที่มีอยู่ก่อนแล้วกลับขึ้นมาใหม่บนพื้นฐานที่แปลกใหม่ออกไป ฉะนั้น ในพุทธศาสนานิกายเซนจึงไม่มีการคิดคำนึงถึงข้อความที่เป็นสัญลักษณ์ซึ่งมีลักษณะทางอภิปรัชญาซึ่งรังแต่จะสร้างการสำนึกที่มีลักษณะสัมพันธ์เท่านั้น

2. ถ้าผู้ปฏิบัติไม่ได้บรรลุซาโตริเสียแล้ว ก็ไม่สามารถจะเข้าไปสู่ความจริงแห่งเซนได้ ซาโตริจึงเป็นการเปล่งประกายอย่างฉับพลันเข้าไปสู่การสำนึกถึงความจริงใหม่ๆ ที่ไม่เคยคาดฝันมาก่อน มันเป็นการแตกกระจายทางใจ (mental catastrophe) ที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันหลังจากที่ผู้ปฏิบัติได้พยายามใช้กระบวนการทางปัญญาและการแปลความหมายเข้าโหมกระหน่ำอย่างเต็มที่ เป็นภาวะทางธรรมชาติที่คลี่คลายออกมาหลังจากถูกอัดทับถมไปด้วยทฤษฎีและการใช้เหตุผลต่างๆ นานา

3. ซาโตริเป็นเหตุผลเดิมแท้ (raison d'etre) ของเซน ซึ่งหากปราศจากมันเสียแล้ว เซนก็จะไม่ใช่เซนอีกต่อไป ดังคำกล่าวของ ดร.ซุซูกิที่ว่า “เซนที่ไร้ซาโตริก็เหมือนกับพริกที่ไร้รสเผ็ดนั่นเอง” (Suzuki. 1986: 96) ฉะนั้น อูบายวิธีหรือข้อวัตรปฏิบัติและหลักธรรมทุกอย่างจึงมุ่งตรงต่อซาโตริเหมือนกันหมด อาจารย์ผู้สอนจะไม่รอให้ซาโตริเกิดขึ้นมาเอง แต่จะพยายามใช้วิธีการที่เหมาะสมมาช่วยศิษย์ เป็นการจัดเงื่อนไขที่เหมาะสมซึ่งจะช่วยให้ซาโตริได้ปรากฏขึ้นมา แต่เงื่อนไขดังกล่าวจะไม่เกี่ยวกับการถกเถียงปัญหาทางอภิปรัชญาหรือการไข่มโนทัศน์สร้างจินตภาพขึ้นแก่ศิษย์แต่อย่างใด เพราะหากทำเช่นนั้น บรรดาศิษย์ก็ยิ่งจะหลงทางหนักเข้าไปอีก ซาโตริจึงอยู่เหนือการศึกษาเล่าเรียนพระสูตร และอยู่เหนือการอภิปรายพระสูตรด้วยแง่มุมทางวิชาการ เป็นภาวะที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเซนโดยแท้

4. การเน้นซาโตริเช่นนี้ทำให้เซนมีลักษณะที่แตกต่างออกไปจาก “ธ्यान” อย่างเห็นได้ชัดทีเดียว เซนไม่ใช่ระบบของธ्यान (Dhyana) ที่พุทธศาสนานิกายอื่นๆ นิยมปฏิบัติกันในประเทศอินเดีย และในประเทศจีน เพราะจุดมุ่งหมายของธ्यान คือ ความสงบนิ่งแห่งจิตที่จดจ่ออยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งอย่างแน่วแน่ (ที่เรียกชื่อว่า การอยู่ในฌาน -trance-) ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดในตัวเอง แต่ในนิกายเซนจะต้องมีซาโตริ คือมีการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ภายในจิตใจซึ่งได้ทำลายกระบวนการสั่งสมทางปัญญาวิเคราะห์หิวจาร์ณ (the accumulations of intellection) ที่คั่งชินอยู่ตามปกติวิสัย แล้วสร้างฐานชีวิตใหม่แก่ตนเอง ซึ่งในระบบธ्यानจะไม่มี การเปลี่ยนแปลงท่าที่เช่นนี้ มีเพียงการฝึกจิตให้สงบนิ่งแน่วแน่เท่านั้น

5. ซาโตริไม่ใช่การเห็นพระเจ้า เพราะในเซนจะไม่มีมโนทัศน์เรื่องพระเจ้าแต่อย่างใด เซนดำเนินไปด้วยตัวของมันเอง ไม่อิงอาศัยการสนับสนุนช่วยเหลือจากพระผู้สร้าง เมื่อมนุษย์เข้าใจเหตุผลแห่งการมีชีวิตอยู่บนโลกนี้ ก็เป็นการเพียงพอแล้วสำหรับเขา เพราะ ณ ที่ใดที่เราเข้าใจพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าซึ่งเป็นความเร้นลับ ณ ที่นั้นก็ถือว่ามี การเข้าใจต่อสิ่งที่จำกัด (ซึ่งไม่ใช่ลักษณะของพระผู้เป็นเจ้าของผู้ทรงปราศจากซึ่งข้อจำกัดใดๆ) เมื่อเรามีพระเจ้า สิ่งที่ไม่ใช่พระเจ้ายกก็จะอยู่แยกต่างหากออกไป กลายเป็นการจำกัดตัวเองไปโดยปริยาย (กลายเป็นว่ามีสิ่งที่ยิ่งใหญ่ดำรงอยู่พร้อมกันในขณะที่เดียวกัน 2 สิ่ง คือ สิ่งที่เป็นพระเจ้ากับสิ่งที่ไม่ใช่พระเจ้า ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่อาจจะยอมรับกันได้) เซนประสงค์จะให้เกิดอิสรภาพอย่างสมบูรณ์ แม้กระทั่งสามารถเป็นอิสระจากพระเจ้าได้ เซนไม่ต้องการให้ศาสนิกชนไปยึดติดกับพระผู้เป็นเจ้าของ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ ที่ถือกันว่าสูงส่ง หากแต่ประสงค์ให้เขาดำรงอยู่อย่างอิสระ ปราศจากอัตตาที่มุ่งแสวงหาแหล่งยึดติด และอัตตาที่จะเป็นแหล่งยึดติดใดๆ ทั้งสิ้น ดังคำกล่าวอย่างตระหง่านที่ว่า “จงล้างปากของเจ้าเสีย เมื่อเจ้ากล่าวคำว่าพุทธะ” (Suzuki. 1986: 97)

6. ซาโตริไม่ใช่ภาวะผิดปกติในจิตใจ หากแต่เป็นภาวะปกติที่สมบูรณ์เต็มเปี่ยมในจิตใจ แต่เมื่อเซนบอกวาซาโตริหมายถึงความเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ภายในจิตใจดังที่ผ่านมานั้น หลายคนอาจสงสัยว่ามันเป็นความผิดปกติทางจิตใจที่แตกต่างไปจากผู้คนทั่วๆ ไปกระมัง ข้อสงสัยนี้เราอาจตอบได้ด้วยคำกล่าวของท่านโจชู (Joshu) ที่ว่า “เซนก็คือความคิดในทุกๆ วันของคุณนั่นเอง” (Suzuki. 1986: 97) เมื่อเราเข้าถึงเซนอย่างแท้จริงแล้ว เราจะเป็นคนสมบูรณ์และเป็นปกติอย่างที่สุด ยิ่งไปกว่านั้น เรายังได้ประสบกับสิ่งต่างๆ ด้วยท่าที่ใหม่ๆ อีกด้วย ความคิดของเราจะแตกต่างจากแต่ก่อน คือจะรู้สึกสบายใจ สุขสงบมากขึ้นกว่าเดิม และมีความสุขชื่นแจ่มใสมากกว่าที่เคยประสบมาก่อนหน้านี้ ลีลาแห่งชีวิตก็จะแปรเปลี่ยนไป บางสิ่งจะกลับดูสดใสพื้นดินชีวิตชีวาขึ้นมาอีก ดอกไม้ในฤดูใบไม้ผลิดูสดสวยขึ้นกว่าเดิม ลำธารแห่งขุนเขาดูมีสีสันและสดใสสบายตามากขึ้น เมื่อชีวิตที่บรรลุซาโตริกลายเป็นสิ่งที่สามารถสร้างความสุขสดชื่นได้มากกว่าเดิมและแผ่ขยายขอบเขตไปครอบคลุมทั่วทั้งจักรวาลได้เช่นนี้ ก็น่าจะต้องมีอะไรบางอย่างในซาโตริที่มีคุณค่าสูงส่งพอที่จะทำให้เราเพียรพยายามเสาะแสวงหาเพื่อที่จะได้บรรลุถึงมันอย่างแน่นอน

ลำดับขั้นของซาโตริ

ผู้ที่ได้ศึกษาพุทธศาสนานิกายรินไซเซนโดยผ่านทางเอกสารต่างๆ มาพอสมควร หลายๆ ท่านอาจเกิดความสงสัยว่า จริงๆ แล้วการบรรลุซาโตริเป็นการบรรลุอย่างฉับพลันทันทีทันใดหรืออย่างค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับขั้นกันแน่ ซาโตริครั้งแรกมีความสมบูรณ์พร้อมที่สุดหรือไม่ หรือว่ายังจะต้องมีการพัฒนาความสมบูรณ์ให้ลุ่มลึกต่อไปอีก และในการรู้แจ้งนั้น มีลำดับขั้น (degree) หรือไม่อย่างไร

ข้อสงสัยข้างต้นไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะตอบเลยทีเดียว เพราะบางท่านก็เห็นว่ามีระดับขั้นในซาโตริ แต่ก็มีอีกหลายท่านที่บอกว่าไม่มีระดับขั้นเช่นนั้น ทั้งนี้เพราะจากข้อมูลเอกสารต่างๆ เท่าที่มีอยู่ในฝ่ายเซน ก็ดูเหมือนจะขัดแย้งกันอยู่ ทั้งๆ ที่ผู้เขียนเอกสารเหล่านั้นบางท่านได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้ปฏิบัติเซนและได้บรรลุซาโตริมาแล้ว เช่น ดร.ซุซูกิ ได้บรรลุการรู้แจ้งในนิกายรินไซเซน เป็นต้น (Humphreys. 1987: 109)

จากประวัติศาสตร์แห่งการสืบลำดับธรรมในประเทศจีน เป็นที่รับรู้กันว่า นิกายรินไซเซนในปัจจุบันซึ่งสืบลำดับมาจากพระสังฆปริณายกฮุยเหิงหรือเว่ยหล่าง (ซึ่งเป็นผู้นำในนิกายเซนฝ่ายใต้) ได้ถือตัวเองว่าเป็นนิกายฉับพลัน (Sudden School) อันตรงกันข้ามกับนิกายเชื่องช้าเป็นลำดับขั้น (Gradual School) ในฝ่ายเหนือซึ่งนำโดยท่านเจินชิว เหตุผลที่นิกายฝ่ายใต้ถือตัวเองว่าเป็นนิกายฉับพลันนั้น ดร.ซุซูกิ ได้อธิบายเอาไว้ว่า “เพราะนิกายนี้ยืนยันว่าการตรัสรู้จะปรากฏอย่างฉับพลันในพริบตาไม่มีระดับขั้นแต่อย่างใด ทั้งไม่มีขั้นตอนในการบรรลุถึงอีกด้วย...หลักธรรมแห่งความฉับพลันเป็นผลมาจากการมองความหลากหลายแห่งสรรพสิ่งว่ามีเอกภาพอย่างสูงสุด สัจจะที่เร้นลับทั้งหมดจึงเกิดขึ้นได้ในนิกายฉับพลัน การบินลัดจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งไม่สามารถเป็นกระบวนการแบบลำดับขั้นได้... เพราะมันเป็นการเปิดเผยโลกใหม่อย่างฉับพลันโดยที่ไม่ได้คาดฝันไว้ก่อน มันเป็นการกระโดดอย่างฉับพลันทันทีจากกระบวนการความคิดหนึ่งไปสู่อีกกระบวนการหนึ่งเลยทีเดียว” (Suzuki. 1927: 199-200 quoted in Humphreys. 1957: 162) ทศนะของซุซูกิดังกล่าวเป็นการยืนยันความฉับพลันในการบรรลุซาโตริ และการที่ซาโตริไม่มีระดับขั้น อย่งไรก็ดี ทศนะเช่นนี้ก็ดูเหมือนจะขัดแย้งกับบทความของท่านเองที่ปรากฏก่อนหน้านั้นที่บอกว่า “การใช้ชื่อว่าซาโตริหรือความพลิกผันทางจิตวิญญาณที่ยิ่งใหญ่นั้นจะถือว่าสมบูรณ์แบบ ก็ด้วยการที่ภาวะเช่นนั้นจะต้องทำให้ผู้ปฏิบัติรู้สึกอย่างจริงจัง และอย่างสัตย์ซื่อว่าได้เกิดมีการฝ่าฟันอย่างยิ่งใหญ่ทางจิตวิญญาณแล้ว ความรู้สึกอย่างแรงกล้าเช่นนี้จะขึ้นอยู่กับสัดส่วนแห่งความพยายามที่ผู้บรรลุซาโตริได้เข้าไปในการบรรลุถึง เพราะว่าจริงๆ แล้วมันมีการจัดระดับขั้นของซาโตริที่จะมีความแรงกล้าและปรากฏผลในการนึกคิดของเราอยู่” (Suzuki. 1921: 210 quoted in Humphreys. 1957: 162)

นอกจากนี้ นางซุซูกิซึ่งเป็นภรรยาชาวอเมริกันของ ดร.ซุซูกิ ผู้ได้ศึกษาเซนกับสามี ก็ได้กล่าวเอาไว้ว่า “ในเซนจะมีลำดับขั้นแห่งการรู้แจ้ง...ในเซนก็มีการเลื่อนลำดับขั้นไปเรื่อยๆ เหมือนในทุกๆ สิ่งนั่นเอง และการแก้ปัญหาโกอันข้อแรกได้ก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นการปฏิบัติมรรควิธีได้ครบถ้วนทั้งหมด” (Suzuki, Beatrice Lane. 1940: 166) และ ดร.พรัทท์ (Pratt) ซึ่งได้ศึกษาเซนกับ ดร.ซุซูกิ อยู่ระยะหนึ่งก็ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า “มีคำกล่าวกันว่า บางคนได้สัมผัสซาโตริมากมายถึง 18 ครั้ง (ซึ่งแน่นอนว่ามันย่อมเป็นภาวะที่เกิดซ้ำคราวแล้วก็ผ่านเลย แล้วตัวใหม่ก็เกิดขึ้นมาอีก) แต่ถ้าหากไปถามคนพวกนั้น พวกเขา

จะตอบว่า ตัวเขาเองก็ไม่มั่นใจว่าได้เคยบรรลุถึงซาโตริจริงหรือไม่ แม้ว่าพวกเขาได้สัมผัสมันประมาณ 2 - 3 ครั้งก็ตาม” (Pratt. 1928: 641 quoted in Humphreys. 1957: 164) จากข้อสังเกตข้างต้นนั้น ดูเหมือน ดร.เพร็ท กำลังจะบอกว่าซาโตริเกิดขึ้นอย่างฉับพลันในแต่ละช่วง และอาจจะต้องพัฒนาความลุ่มลึกต่อไปอีก เพราะได้ระบุชัดเจนว่า “จุดประสงค์ของวิธีการแบบเซนก็คือการกระแทกจิตออกจากสภาพที่เคยชินแล้วให้ความเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่อย่างฉับพลันแก่จิตวิญญาณซึ่งจะทำให้ดวงตาของจิตวิญญาณถูกเปิดออกมา และทันใดนั้น ดวงตาจะมองเห็นแสงสว่างแห่งโลกใหม่อย่างครบถ้วนสมบูรณ์” (Humphreys. 1957: 165)

สำหรับผู้เขียนเองนั้นคิดว่า ถ้าเราเข้าใจความหมายของซาโตริได้ถูกต้องแล้วก็จะไม่เป็นปัญหาในเรื่องนี้เลย เพราะจริงๆ แล้วซาโตริคือภาวะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจอย่างฉับพลันอันเป็นผลมาจากความสำนึกในบางสิ่งบางอย่างได้แจ่มชัด เกิดความพลิกผันทางจิตวิญญาณ รู้สึกซาบซึ้งและมั่นใจในสิ่งนั้นๆ เป็นภาวะที่อาจเกิดได้หลายครั้ง ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบ “ซาโตริครั้งแรก” กับภาวะทำนองเดียวกันนี้ในฝ่ายเถรวาทก็น่าจะเท่ากับการเกิด “ธรรมจักขุ” หรือดวงตาเห็นธรรมซึ่งเป็นภาวะที่เกิดขึ้นครั้งแรกแก่ผู้ปฏิบัติอันมีผลให้ผู้ปฏิบัติเกิดความมั่นใจและดำรงแน่วแน่ในวิถีทางนั้นๆ ภาวะดังกล่าวจะเกิดขึ้นอย่างฉับพลันทันที แต่ก่อนที่จะเกิดขึ้นมาก็ต้องใช้เวลาฝึกฝนบ่มเพาะอยู่พอสมควร (ซึ่งจะถือว่าเป็นลำดับขั้นก็ได้) และก็ไม่ใช่เรื่องแปลกอะไรที่ภาวะเช่นนั้นจะเกิดขึ้นอย่างปัจจุบันทันด่วนแล้วรอเวลาที่จะเกิดเช่นนั้นอีกต่อไปสักระยะหนึ่ง เป็นภาวะที่มีความลุ่มลึกไปตามลำดับขั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็เป็นอันไม่ขัดกับหลักการใหญ่ของเซนที่ว่า เป็นการตรัสรู้อย่างฉับพลัน (ถึงแม้จะมีระดับแห่งการพัฒนาความลุ่มลึกไปเรื่อยๆ ก็ตาม)

ด้วยเหตุนี้ในพุทธศาสนารินไซเซนจึงได้มีทัศนะเรื่องขั้นตอน 5 ขั้น (The Five Steps) หรือโงอิ (Go-I) ซึ่งได้ช่วยอธิบายขั้นตอนแห่งการบรรลุธรรมที่ลุ่มลึกแจ่มกระจ่างไปตามลำดับดังนี้ (Fromm, Suzuki, and Martino. 1960: 60-76)

ขั้นที่ 1 โชจูเฮ็น (Sho chu hen) ขั้นแรกนี้ ผู้ปฏิบัติจะสำนึกรู้ว่าพุทธภาวะซึ่งเป็นสิ่งสูงสุดไร้ขอบเขต ปลอดภัยจากการนิยามนั้นได้ดำรงอยู่ในตัวของปฏิบัติซึ่งเป็นสิ่งจำกัดและต่ำต้อย และเขาก็รู้สึกว่าตนเองยังมีวิชาตันหาอุปาทานครอบงำอยู่ซึ่งจะต้องถูกขจัดออกไปด้วยความเพียรพยายามอย่างเต็มที่ ในขั้นนี้เขาเริ่มรู้จักตัวเอง มองเห็นตัวเองว่ายังมีข้อบกพร่องซึ่งจะต้องเพียรพยายามแก้ไขต่อไป การรับรู้สิ่งต่างๆ ของเขายังไม่สามารถหลุดพ้นความเป็นคู่หรือทวิทัศน์(dualism)ไปได้ เขายังมีความรู้สึกที่ ดี-ชั่ว ขาว-ดำ เรา-เขา สุข-ทุกข์ เป็นต้น

ขั้นที่ 2 เฮ็นจูโช (Hen chu sho) ในขั้นนี้ ผู้ปฏิบัติตระหนักว่าตนเองซึ่งเป็นสิ่งจำกัดก็ดำรงอยู่ในพุทธภาวะอันเป็นสิ่งสูงสุดซึ่งมีขอบเขตกว้างขวางสามารถครอบคลุมสรรพสิ่งไว้ภายในได้ มาถึงขั้นนี้ ผู้ปฏิบัติจะเร่งความพยายามเพื่อขจัดวิชาตันหาอุปาทานที่เกาะเกี่ยวตนอยู่นั้นให้หมดสิ้นไป พยายามไม่ยึดติดในทวิทัศน์ โดยจะพยายามวางเฉยในความเป็นคู่ดังกล่าว มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะก้าวหน้าในทางปฏิบัติ มุ่งมั่นบำเพ็ญกุศลธรรม หลีกเว้นบาปธรรม(แม้เพียงเล็กน้อย) ในขั้นนี้

พุทธภาวะภายในตัวเขาจะสว่างไสวมากขึ้นกว่าเดิม อวิชชาจะลดน้อยลงไปเรื่อยๆ ผู้ปฏิบัติที่ได้รับผลถึงขั้นนี้จะมีบุคลิกภายนอกเป็นคนเคร่งศาสนา ชื่นชอบการปฏิบัติธรรมมากกว่าเรื่องอื่นใด

ขั้นที่ 3 โชจูไร (Sho chu rai) ในขั้นนี้ ผู้ปฏิบัติจะ 'รู้สึก' ว่า ตนเองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพุทธภาวะภายใน เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่อาจจะแยกได้ว่าอะไรคือพุทธภาวะอันเป็นสิ่งสูงสุดและอะไรคือตนเองซึ่งเป็นสิ่งจำกัด จะไม่สนใจที่จะแยกแยะสิ่งต่างๆ อีกแล้ว ความยึดติดในทวิทัศน์ดูเหมือนจะบางเบาลงมาก จนไม่ต้องใช้ความพยายามละลายเหมือนแต่ก่อน เขาจะเกิดความรู้สึกสดชื่น มองเห็นโลกนี้มีความสว่างไสวซึ่งรอคอยให้เขาไปร่วมเป็นหนึ่งในเดียวกับมัน เกิดกำลังใจเข้มแข็ง ไม่หดหู่ และไม่มีความรู้สึกว่าจะต้องพากเพียรพยายามเพื่อเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เปรียบเหมือนอาการที่กลับฟื้นคืนชีพและเริ่มเบ่งบานของดอกไม้ในตัวเอง

ขั้นที่ 4 เก็นจูชิ (Ken chu shi) เป็นขั้นที่ซาโตริมิมีความสมบูรณ์อย่างเต็มที่ ผู้ปฏิบัติสามารถขจัดอวิชชาตัดหาอุปาทานออกไปได้หมดสิ้น ดำรงอยู่เป็นหนึ่งเดียวกับพุทธภาวะอย่างแท้จริง ไม่มีแยกห่างจากกัน รับรู้โลกและชีวิตตามความเป็นจริงที่สิ่งนั้นดำรงอยู่ ไม่คาดหวังว่าจะได้อะไรหรือจะเป็นอะไรอีกแล้ว ทั้งไม่คาดหวังว่าปรากฏการณ์รอบข้างจะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้อีกต่อไป เพราะเขาได้เข้าถึงภาวะที่ไม่ต้องใช้ความคิดปรุงแต่ง หากแต่รับรู้โลกอย่างตรงๆ ปราศจากอุปาทานใดๆ ทั้งสิ้น ถือเป็นซาโตริที่สมบูรณ์พร้อมในตัว

ขั้นที่ 5 เก็นจูโต (Ken chu to) เป็นขั้นถัดจากที่ผ่านมา คล้ายกับจะเป็นผลสะท้อนจากการที่ได้บรรลุถึงขั้นสูงสุดแล้ว ผู้ปฏิบัติที่มาถึงขั้นนี้จะดำรงอยู่เหนือการแบ่งแยกใดๆ ทั้งหมด ไม่มีความรู้สึกว่าตนเองบรรลุแล้วหรือยังไม่ได้บรรลุ เพราะปราศจากอุปาทานที่จะไปยึดมั่นอีกต่อไป มีจิตเป็นอุเบกขาอย่างสมบูรณ์ ไม่เกิดความรักชอบ-ชิงชัง หรือห่วงใยไปกับสิ่งใดๆ อีกแล้ว แม้จะดำรงอยู่ท่ามกลางโลกที่วุ่นวายก็ไม่เกิดความวุ่นวาย หากแต่จะมุ่งหน้าบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลกโดยไม่หวังสิ่งตอบแทนใดๆ (ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของวัตถุหรือในรูปของความสบายอกสบายใจส่วนตัวก็ตาม) ผู้ที่มาถึงระดับนี้จะไม่มีความสงสัยในเรื่องบุญกรรม การตรัสรู้ หรือโลกนี้โลกหน้าอีกต่อไป ด้วยเหตุที่ได้อุบัติเห็นเองว่าสรรพสัตว์ก็คือพุทธะอยู่แล้ว ไม่มีอะไรที่ต้องเสาะแสวงอีกต่อไป

ประเภทและภาวะของผู้บรรลุซาโตริ

ในนิกายรินไซเซน ไม่ปรากฏว่ามีการจัดแบ่งประเภทของผู้บรรลุซาโตริอย่างเป็นระบบ ทั้งไม่ได้เรียกผู้บรรลุซาโตริว่าเป็นพระอรหันต์แต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม ถ้าจะจัดแบ่งประเภทของบุคคลผู้บรรลุ เราก็คงจะแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภทตามระดับขั้นแห่งซาโตริที่แต่ละคนได้บรรลุ ดังได้กล่าวไปแล้ว ส่วนประเด็นเรื่องภาวะของผู้บรรลุซาโตรินั้นก็มีความแตกต่างกันออกไปเช่นกัน แต่ก่อนที่จะอภิปรายกันในเรื่องนี้ ผู้เขียนใคร่จะนำบทสนทนาของอาจารย์เซนท่านหนึ่ง (ซึ่งได้ผ่านการฝึกฝนปฏิบัติมาอย่างสมบูรณ์แล้ว) มาเสนอไว้เพื่อพิจารณากันก่อน

อาจารย์คนดังกล่าวเป็นผู้มีชื่อเสียงในการฝึกฝนปฏิบัติและอบรมสั่งสอนพอสมควร ครั้งหนึ่งท่านถูกถามว่า “ท่านได้เพียรพยายามฝึกฝนในสังขารหรือไม่” ท่านก็ตอบว่า “เคย” และเมื่อถามต่อไปว่าท่านได้ปฏิบัติตนอย่างไร

“เมื่อฉันหิว ฉันก็กิน เมื่อฉันเหนื่อยล้า ฉันก็นอน” ท่านตอบ

“นี่เป็นสิ่งที่ทุกคนปฏิบัติกันอยู่มิใช่หรือ ถ้าอย่างนั้นจะพูดได้ใหม่ว่าพวกเขากำลังปฏิบัติตนเหมือนกับที่ท่านทำ”

“พูดเช่นนั้นไม่ได้”

“ทำไมหรือ”

“เพราะเมื่อพวกเขากิน พวกเขาไม่ได้กินจริงๆ หากแต่กำลังคิดถึงเรื่องอื่นๆ มากมาย ซึ่งเป็นเหตุให้ตัวเขาเองวิตกกังวล และเมื่อพวกเขานอน พวกเขาก็ไม่ได้นอนจริงๆ หากแต่ฝันถึงเรื่องราวต่างๆ มากมาย นี่คือเหตุผลที่ว่าทำไมพวกเขาจึงไม่เหมือนกับตัวฉัน” (Suzuki. 1986: 86)

จากคำตอบของอาจารย์เซนข้างต้นนี้ ไม่ได้บ่งชี้ว่า มนุษย์ควรตอบสนองเสียงเรียกร้องของธรรมชาติให้เต็มที่ โดยไม่จำเป็นต้องพิจารณาถึงมูลเหตุและคุณค่าของเสียงเรียกร้องที่เป็นธรรมชาตินั้นแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจากเซนเป็นระบบปฏิบัติอีกรูปแบบหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งถือตัวเองว่ามีสติปัญญา มากกว่าสัตว์เดรัจฉาน จึงมีการพิจารณาถึงคุณค่าและผลลัพธ์ของการกระทำต่างๆ และยังมีความเพียรพยายามที่จะทำสิ่งที่ถูกต้องตามสภาวะของมันอีกด้วย การกระทำของมนุษย์ย่อมจะแตกต่างกันอย่างมากจากการกระทำของสัตว์เดรัจฉานทั่วไป ซึ่งสัตว์จะไม่มีควมหยั่งรู้ทางศีลธรรม (Moral Intuition) และความสำนึกทางศาสนา (Religious Consciousness)

ภาวะของผู้บรรลุซาโตริสัมพันธ์กับประเภทแห่งซาโตริในชั้นต่างๆ ที่แต่ละท่านได้บรรลุตนเอง โดยผู้บรรลุขั้นที่ 1 ย่อมจะมีภาวะด้านต่างๆ ไม่เหมือนกับผู้บรรลุขั้นที่ 2 - 3 เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ภาวะของผู้บรรลุซาโตริขั้นสูงสุด (คือขั้นที่สี่และห้า) ย่อมจะสมบูรณ์เต็มที่ในทุกด้านอย่างแน่นอน และเพราะเหตุที่การบรรลุซาโตริขั้นสูงสุดอาจเรียกชื่อได้อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการบรรลุถึง “ปรัชญา - Prajna” หรือปัญญาอันสูงสุดตามที่ศนะของเซน ซึ่งปรัชญาดังกล่าวจะทำให้ผู้บรรลุรู้โลกและชีวิตได้ถูกต้องตามความจริง และปรัชญานี้ก็จัดเป็นบารมีขั้นสูงสุดซึ่งเมื่อได้บรรลุแล้วจะทำให้บารมีที่เหลือ (อีก 5 ข้อ) ดำเนินไปได้อย่างเป็นธรรมชาติโดยไม่ต้องใช้ความพยายามและไม่เกิดความยุ่งยากอีกด้วย คือมันจะกลายเป็นสิ่งที่ไม่ต้องฝืนปฏิบัติเหมือนในคนทั่วไป ผู้ที่ได้บรรลุซาโตริถึงขั้นที่ 4 คือขั้นเกินซุจิ (ดังได้อธิบายมาแล้วนั้น) ถือได้ว่ามี “ความสมบูรณ์พร้อม” ที่เรียกชื่อว่า “บารมี” และบารมีดังกล่าวก็มีอยู่ 6 ประการด้วยกัน ฉะนั้น เราจึงอาจกล่าวได้ว่า ผู้บรรลุซาโตริแล้วจะมีภาวะแห่งชีวิตที่สมบูรณ์พร้อมในด้านต่างๆ ครบทั้ง 6 ประการดังนี้ (Fromm. 1960: 72-74 and Wood.1984: 80)

1. ทาน (Charity) การให้หรือการแบ่งปันแก่ผู้อื่น เพราะเหตุที่ผู้บรรลุซาโตริขั้นสูงสุดเป็นผู้ได้บำเพ็ญประโยชน์ส่วนตนเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว ท่านจึงมีเมตตาจิตมุ่งจะช่วยสรรพสัตว์ให้เข้าถึงความหลุดพ้นเช่นเดียวกับตน เป็นการบำเพ็ญทานโดยไม่ได้หวังสิ่งตอบแทนแต่อย่างใด ไม่สนใจเกี่ยวกับเรื่อง

ชื่อเสียงเกียรติยศหรือแม้กระทั่งผลทางด้านจิตใจสำหรับตนเอง (เพราะท่านได้บรรลุสัจธรรมซึ่งเป็นสิ่งสูงสุดมาแล้วนั่นเอง)

2. *ศีล (Precepts)* หมายถึงวินัยในการดำเนินชีวิตอย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ เมื่อว่าโดยหลักการ ศีลก็คือ การดำเนินชีวิตตามปกติไม่ล่วงล้ำสิทธิของผู้อื่น และในขณะที่เดียวกันก็ไม่ทำตนเองให้ลำบากเดือดร้อน(ด้วยการฝืนปฏิบัติกฎต่างๆ ตามกันมาโดยไม่เข้าใจถึงจุดมุ่งหมายแห่งการกระทำนั้นๆ อย่างแท้จริง) ในทัศนะของเซนแล้ว ศีลเป็นเพียงเครื่องมือเพื่อสร้างเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการเข้าถึงจุดหมายเท่านั้น หาใช่เป็นจุดหมายที่สมบูรณ์ในตัวไม่ และมันก็พร้อมที่จะถูกมองข้ามไปได้หากผู้ปฏิบัติรู้สึกว่ามันกลายเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุจุดหมายของตนมากกว่าจะเกื้อหนุนให้เข้าสู่จุดหมายดังกล่าว นั่น ดังที่ ดร.ซูซูกิ ได้แสดงความเห็นเอาไว้ว่า “หลักวินัยแห่งความประพฤติทั้งหลายเป็นสิ่งที่มิประโยชน์และมีค่าควรแก่การสรรเสริญ และเมื่อภิกษุดำเนินชีวิตสอดคล้องกับหลักวินัยเหล่านั้นก็ย่อมเป็นพุทธศาสนิกชนที่ถืออย่างแน่นอน แต่เมื่อวินัยไม่สามารถจะก้าวไกลไปเกินกว่าแค่การควบคุมพฤติกรรมภายนอกของผู้ปฏิบัติเท่านั้น วินัยเหล่านั้นก็จะกลายเป็นสิ่งกีดขวางที่ไม่น่าปรารถนาสำหรับการพัฒนาจิตวิญญาณของภิกษุนั้นโดยแท้” (Humphreys. 1957: 178)

3. *ขันติ (Humility)* ความอดทน อดกลั้น ยอมรับต่อสิ่งต่างๆ ได้โดยไม่จำเป็นต้องฝืนใจ หากแต่เป็นไปเองโดยธรรมชาติ แม้จะถูกว่าร้ายหรือถูกเหยียดหยามอย่างไรก็ไม่รู้สึกโกรธเคือง เพราะบุคคลผู้ได้บรรลุซาโตริซันสูงสุดแล้วจะไม่มีอวิชชาที่เป็นเหตุให้โกรธเคืองหลงเหลืออีกต่อไป ดังเรื่องราวของอาจารย์ชะกุอิน (Hakuin) ที่โดนหญิงสาวคนหนึ่งปรักปรำว่าท่านเป็นคนทำให้เธอตั้งท้อง ทั้งๆ ที่ท่านไม่ได้เป็นคนทำแต่อย่างใด จากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ทำให้ท่านถูกตีเตียนอย่างมาก แต่แม้จะถูกชาวบ้านรังเกียจและพูดปรักปรำต่างๆ นานา ท่านก็ไม่ตอบโต้อะไร มีเพียงคำถามย้อนกลับสั้นๆ ว่า “อย่างนั้นรี” พร้อมกันนั้นก็ได้รับเอาลูกของหญิงสาวคนนั้นมาเลี้ยงดูภายในวัด เมื่อเวลาผ่านไป หญิงสาวคนนั้นเกิดสำนึกผิด และเปิดเผยความจริงให้ผู้คนรับทราบ ว่า ตัวเธอเองไม่ได้ตั้งท้องเพราะอาจารย์ชะกุอิน แต่ตั้งท้องเพราะได้เสียกับเด็กหนุ่มคนหนึ่งซึ่งทำงานอยู่ที่ตลาดขายปลา หลังจากนั้น ผู้คนก็เข้าใจท่าน เกิดความเห็นอกเห็นใจท่าน และครอบครัวของหญิงสาวคนนั้นก็ไปกราบขอโทษท่านแล้วนำเด็กกลับไปเลี้ยงดูที่บ้าน ท่านอาจารย์ชะกุอินก็ไม่ได้มีปฏิกิริยาอะไร ยังคงพูดเหมือนเดิมว่า “อย่างนั้นรี - Is that so?” (Reps. 1975: 19)

4. *วิริยะ (Energy)* ความเพียรบากบั่นไม่ท้อถอยทั้งในการเผยแผ่ธรรมและในกิจวัตรอื่นๆ มุ่งมั่นที่จะนำพาสรรพสัตว์ไปสู่จุดหมายสูงสุด และความเพียรเช่นนี้ก็จะเป็นไปเองโดยอัตโนมัติ เป็นผลจากซาโตริซันซึ่งเป็นภาวะที่ไร้อึดอัดที่จะต้องไปคอยประคับประคองหรือเอาใจ (จนเกิดความเกียจคร้าน หรือหุดหู่ท้อแท้) แต่อย่างไร

5. *ชฺยาน (Meditation)* การบำเพ็ญสมาธิ มีใจแน่วแน่ (สมาธิจิต) ในกิจกรรมทุกอย่างที่กำลังทำ อีกทั้งสามารถทำสมาธิได้เท่าที่ต้องการและใช้สมาธิในชีวิตประจำวันอย่างปกติ มีสติระลึกรู้ปรากฏการณ์ทุกอย่าง และมีสมาธิแน่วแน่ อยู่กับงานนั้นๆ จนสามารถจัดการได้ตามความเหมาะสม

6. *ปรัชญา (Wisdom)* คือปัญญาที่เป็นผลมาจากการปฏิบัติธรรมจนบรรลุถึงจุดหมายปลายทาง (ซาโตรี) ไม่ใช่ปัญญาที่ได้จากการใช้เหตุผล (reasoning) หรือกระบวนการทางปัญญา (intellectual) แต่อย่างใด เป็นภาวะที่ตื่นขึ้นรับรู้สภาพเป็นจริงอย่างสมบูรณ์ซึ่งทำให้มองโลกและชีวิตตรงตามความเป็นจริงของมันเป็นจริง ๆ ไม่ถูกอวิชชา ตัณหา อุปาทานมาบังการให้เกิดความอยากครอบครองหรืออยากผลักใส่อีกต่อไป

ในเรื่องนี้นั้น ยังมีนักจิตวิทยาพร้อมสมัยท่านหนึ่ง ได้แสดงความเห็นเอาไว้ว่า

หากพูดในแง่ของจิตวิเคราะห์แล้ว การตื่นขึ้นรับรู้สภาพเป็นจริงอย่างสมบูรณ์ ก็หมายถึงการกำหนดทิศทางให้กับตนเองอย่างสร้างสรรค์ (productive orientation) สิ่งนี้ไม่ได้หมายถึงการเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับโลกอย่างเป็นผู้รับ เป็นผู้ชู้ตริต เป็นผู้สะสมกักตุน หรือในลักษณะของการซื้อขาย (marketing fashion) แต่หมายถึงการเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับโลกอย่างสร้างสรรค์ อย่างเป็นผู้กระทำ ในสภาวะของการสร้างสรรค์อันสมบูรณ์นั้น ย่อมไม่มีมานาแยก “ฉัน” ออกจาก “สิ่งที่ไม่ใช่ฉัน” (not me) และนอกจากนี้ วัตถุ (object) ย่อมจะไม่เป็นวัตถุอีกต่อไป คือจะไม่ใช้สิ่งที่ดำรงอยู่ตรงข้ามกับข้าพเจ้า หากแต่จะดำรงอยู่กับตัวข้าพเจ้า ดอกกุหลาบที่ข้าพเจ้ามองเห็นย่อมไม่ใช่วัตถุสำหรับให้ข้าพเจ้าคิด (object for my thought) อย่างเช่นเวลาข้าพเจ้าพูดว่า “ข้าพเจ้าเห็นดอกกุหลาบ” ข้าพเจ้าก็เพียงแต่พูดว่า วัตถุหรือกุหลาบดอกหนึ่งเป็น “กุหลาบ” ประเภทหนึ่ง แต่ในภาวะรู้แจ้งคำพูดของข้าพเจ้าย่อมหมายความว่า “กุหลาบคือกุหลาบก็คือกุหลาบ” (a rose is a rose is a rose) (หมายความว่าเมื่อเห็นกุหลาบก็เข้าใจว่าเป็นกุหลาบ ไม่ได้ใช้ความคิดมาแยกแยะว่าเป็นกุหลาบประเภทนั้นประเภทนี้) ในขณะที่เดียวกันนั้น ภาวะแห่งการสร้างสรรค์ก็ยังเป็นภาวะอันบรรลุถึงภาวีสัยสูงสุด ข้าพเจ้าจะมองวัตถุโดยไม่มีควมโลภหรือความกลัวเข้ามาบิดเบือน ข้าพเจ้าจะมองเห็นวัตถุไม่ว่าคนหรือสิ่งของตามที่เป็นจริง ไม่ใช่ตามที่ผมต้องการให้คนนั้นหรือสิ่งนั้นเป็นหรือไม่เป็น วิธีการรับรู้ในลักษณะนี้ย่อมปราศจากการบิดเบือนแบบอุปโลกน์ให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีชีวิตอย่างสมบูรณ์ (complete aliveness) อัตวิสัยกับภาวีสัยจะมีความกลมกลืนกัน ข้าพเจ้าจะสัมผัสรับรู้กับวัตถุอย่างลุ่มลึก แต่วัตถุนั้นก็ยังคงถูกปล่อยให้เป็นไปตามที่มันเป็นอยู่ ข้าพเจ้าจะนำชีวิตมาให้กับวัตถุนั้น ทั้งวัตถุนั้นก็นำชีวิตมาให้กับข้าพเจ้า ซาโตรีดูออกจะเป็นสิ่งลึกลับก็แต่สำหรับบุคคลที่ไม่ล่วงรู้ว่าการรับรู้โลกของเขามีลักษณะใช้ความคิดล้วนๆ แค่นั้น หากเราล่วงรู้ถึงสิ่งนี้แล้ว เราก็ย่อมล่วงรู้ว่ามีวิธีการรับรู้อีกแบบหนึ่งที่ต่างออกไป โดยที่เราอาจเรียกการรับรู้แบบนี้ว่าเป็นการรับรู้ที่ต้องกับสภาพเป็นจริงโดยสมบูรณ์ (fully realistic) เราอาจได้สัมผัสกับการรับรู้แบบนี้อย่างผิวเผิน แต่เราก็สามารถใคร่ครวญได้ว่ามันเป็นอะไร เด็กผู้ชายตัวเล็กๆ ที่กำลังเรียนการเล่นเปียโน อาจจะเล่นเปียโนได้ไม่ดีเท่ากับอาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ แต่การเล่นเปียโนของอาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ก็ไม่ใช่อะไรที่แท้เป็นเพียงการนำประสบการณ์พื้นๆ ที่เด็กมีอยู่มาทำให้สมบูรณ์ขึ้นเท่านั้น (Fromm. 1960: 116-117)

พัฒนาการของซาโตริ

มาถึงตรงนี้ เราก็มารู้ว่า ลำดับชั้นหรือพัฒนาการแห่งการปฏิบัติในนิกายรินไซเซนจะดำเนินไปเช่นไร เมื่อผู้เขียนกล่าวถึงลำดับชั้นในเซนเช่นว่านี้ อาจมีหลายท่านเกิดข้อสงสัยว่า ชั้นตอนดังกล่าวเช่นว่านั้นมีอยู่ในนิกายเซนด้วยหรือ เพราะดูเหมือนว่าเซนจะมองนิกายอื่นว่าเป็นลัทธิเชิงซ้ำไปตามลำดับชั้น และถือตัวเองว่าเป็นลัทธิฉบับพลันทันที การกล่าวว่ามีลำดับชั้นในนิกายเซนจะไม่ใช่เป็นการขัดแย้งกับหลักการในนิกายเซนดอกหรือ เกี่ยวกับเรื่องนี้ ผู้เขียนได้เคยอภิปรายมาบ้างแล้วในตอนที่ว่าด้วยประเภทของซาโตริ นอกจากนี้ นักวิชาการฝ่ายเซนบางท่านก็เคยปรารภเอาไว้ว่า ในความเป็นจริงแล้ว ส่วนย่อยแห่งกาลเวลา (the time-element) ยังคงได้รับการยอมรับกันอยู่อย่างจริงจัง คือ คนส่วนมากยังถือว่ามีส่วนย่อยในระบบเวลาซึ่งเราสามารถคิดทอนลงไปได้เรื่อยๆ อยู่ ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นที่ว่าการปฏิบัติและพัฒนาการในรินไซเซนจะต้องเป็นแบบฉบับพลันเช่นนั้นเสมอไป เพราะตราบใดจิตใจที่มีลักษณะสัมพันธ์ของเรายังเข้าใจสิ่งหนึ่งโดยการเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่ง (ไม่ใช่เป็นความเข้าใจอย่างฉบับพลันทันที โดยไม่มีการเปรียบเทียบระดับชั้นต่างๆ) มันก็เป็นไปไม่ได้เลยที่จะไม่พูดถึงลำดับชั้นตอนเพื่อสื่อความเข้าใจกัน (Suzuki. 1973: 363) แม้ในนิกายรินไซเซนได้พูดถึงเรื่องนี้ไว้เพื่อสื่อความเข้าใจกับคนทั่วไปเช่นกัน

พุทธศาสนารินไซเซนได้ใช้รูปภาพคนเลี้ยงวัว 10 ภาพ (*The Ten Ox-herding Pictures*) เป็นอุปกรณ์ในการอธิบายพัฒนาการของบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมในเซน รูปภาพดังกล่าวถือกันว่าถูกเขียนขึ้นโดยกวีท่านหนึ่งซึ่งเป็นอาจารย์ในนิกายรินไซเซนนามว่า กะกุกันชิเอ็น (Kaku-an Shien หรือในภาษาจีนว่า กุอันฉินหยวน Kuo-an Shih-Yuan) ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงสมัยราชวงศ์ซ่ง (Sung) (Suzuki. 1960: 127) อย่างไรก็ดี ก่อนหน้าท่านกะกุกันชิเอ็นนี้ได้เคยมีรูปภาพทำนองนี้อยู่ก่อนแล้วชุดหนึ่ง โดยชุดดังกล่าวนั้นมีภาพเพียง 5 ภาพและแสดงความก้าวหน้าแห่งการปฏิบัติโดยใช้ภาพวัวตั้งแต่สีดำ พัฒนาไปเป็นสีขาว แล้วจบด้วยวงกลมเปล่า (ซึ่งแทนศูนย์กลางอันเป็นจุดหมายสูงสุด) ภาพดังกล่าวเขียนขึ้นโดยท่านเซอิเกียว (Seikyo) นอกจากนี้แล้วยังมีภาพอีกชุดหนึ่งซึ่งเขียนขึ้นโดยท่านจิโตกุกิ (Jitokuki) มีจำนวน 6 ภาพซึ่งเป็นการพัฒนาต่อจากท่านเซอิเกียวอีกทีหนึ่ง โดยในชุดดังกล่าว ภาพที่หกจะหมายถึงความกลมกลืนกับโลกและชีวิตภายหลังจากการได้บรรลุความว่าง (ศูนย์กลาง) นั้นแล้ว เป็นการกลับมาใช้ชีวิตอยู่กับโลกด้วยท่าทีที่แปรเปลี่ยนไปจากเดิม กลายเป็นความสดชื่นรื่นรมย์ มองกิจกรรมทุกอย่างบนโลกนี้เป็นกิจกรรมของพุทธะและดำรงอยู่อย่างไม่ยึดมั่นต่อสิ่งใดๆ (Suzuki. 1960: 128) อนึ่ง นอกจากภาพทั้ง 3 ชุดดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีภาพอีกชุดหนึ่งซึ่งอธิบายพัฒนาการโดยการเปลี่ยนแปลงสีของวัวไปตามลำดับชั้นเช่นกัน แต่ภาพชุดดังกล่าวก็ไม่อาจรู้กันได้ว่าผู้ใดเป็นคนเขียนขึ้น ดร. ซุซูกิ จึงสรุปว่าภาพคนเลี้ยงวัวที่ใช้อธิบายเซนในปัจจุบันนี้มีอยู่ด้วยกัน 4 ชุดคือ ชุดที่เขียนโดยท่านกะกุกันชิเอ็น ชุดที่เขียนโดยท่านเซอิเกียว ชุดที่เขียนโดยท่านจิโตกุกิ และชุดที่ไม่สามารถทราบได้ว่าใครเป็นผู้เขียนขึ้น (Suzuki. 1960: 129)

(ที่มาของภาพ www.dharmaset.org/coursesM/32/wheel0c.htm)

ภาพชุด 10 ภาพของท่านกะกุนชิเอ็นที่เผยแพร่ไปสู่การรับรู้ของผู้คนในปัจจุบันนี้ ถูกเขียนขึ้นใหม่โดยท่านชูบุน (Shubun) ซึ่งเป็นพระเซนชาวญี่ปุ่นในคริสต์วรรษที่ 15 และในที่นี่ เราก็คจะใช้ข้อความที่อธิบายภาพแต่ละภาพมาทำความเข้าใจพัฒนาการแห่งการปฏิบัติเซนที่เป็นขั้นตอนนี้ (Suzuki. 1960: 127-134)

ภาพที่ 1 ตามหาวัว (Searching for the Ox)

ความจริงแล้ว วัวไม่ได้หนีออกนอกหนทางแต่อย่างใด แต่เหตุที่คนเลี้ยงวัวไม่ได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับวัว (คือเขาพลัดหลงกับวัว) ก็เพราะเขาได้ประพฤติด้อย่างร้ายแรงต่อธรรมชาติอันแท้จริงของตัวเอง และที่วัวหายไปเพราะคนเลี้ยงวัวเดินพลัดหลงออกมาจากหนทางเสียเอง เขาลุ่มหลงกับปรากฏการณ์ต่างๆ ที่ประสาทสัมผัสนำเสนออย่างบิดเบือน ตอนนี ดูเหมือนเขาจะอยู่ห่างจากบ้านของเขาออกไปเรื่อยๆ ทั้งทางผ่าน และทางแยกดูเหมือนจะสับสนปนเปไปหมด ความอยากที่จะได้มาและ

ความกลัวที่จะสูญเสียชีวิต ก็มาทำให้ร้อนรุ่มดูจู่ไปเผาผลาญ ทั้งความคิดเรื่องถูกผิดก็โผล่ผุดขึ้นมาเป็นสายๆ ทำให้มันงงที่จะแสวงหาหนทาง

ชีวิตของผู้คนในโลกนี้ก็เช่นกัน เพราะเราชอบสบายต่อประสบการณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะรับสัมผัสทั้งห้า (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย) และยอมรับว่าสิ่งต่างๆ ว่ามีคุณค่าที่แท้จริงตามที่อายตนะรับสัมผัสได้รายงานมา เราจึงตกอยู่ในสภาพแห่งความสับสน ประสบทั้งสุขและทุกข์เคล้ากันไป อีกทั้งยอมรับทัศนะแบบคู่ๆ คือมองสิ่งต่างๆ อย่างประเมินค่าว่า ดี-ชั่ว สวย-ขี้เหร่ ฉลาด-โง่เขลา ขาว-ดำ เป็นต้น เมื่อถึงคราวที่เราต้องการกลับไปหาธรรมชาติที่แท้จริงของเราภายใต้การแนะนำจากเซน เราจึงเริ่มแสวงหาธรรมชาติดังกล่าวนี้ได้อย่างใจจดใจจ่อด้วยความเพียรพยายามอย่างยิ่งยวด แต่ดูเหมือนว่าทุกอย่างจะมีตมกันไปหมด

ภาพที่ 2 พบรอยเท้า (Seeing the Traces)

หลังจากตามหาสิ้นเวลาระยะหนึ่ง คนเลี้ยงวัวก็พบรอยเท้าของวัวแล้วเกิดความพอใจและเริ่มมั่นใจว่าตนเองเดินมาถูกทางแล้ว แต่ถึงกระนั้นก็ยังไม่อาจวางใจอย่างเต็มที่ เพราะสิ่งที่พบนั้นเป็นเพียงรอยเท้าของวัวเท่านั้น ยังไม่ใช่ตัววัวที่แท้จริง เขาจึงต้องเพียรพยายามเสาะแสวงหาต่อไป

หลังจากผู้ปฏิบัติเพียรพยายามสิ้นระยะหนึ่ง ก็จะมีร่องรอยบางอย่าง คือเกิดความเข้าใจในบางสิ่งบางอย่างโดยอาศัยการศึกษาพระสูตรและหลักคำสอนที่มีผู้บันทึกลงและบอกกล่าวแก่กันไว้ ถึงตอนนั้นเขาก็พอจะรู้ว่าโลกทางวัตถุ (the objective world) เป็นภาพสะท้อนแห่งตัวตนภายในของเขานั้นเอง แต่ถึงกระนั้น เขาก็ยังไม่สามารถแยกแยะสิ่งที่ดีออกจากสิ่งที่ไม่ดีได้ ใจของเขายังคงสับสนเกี่ยวกับความถูกความผิดอยู่ เขายังไม่ได้เข้าไปสู่ประตูแห่งสัจธรรม แต่ก็พอจะกล่าวได้ว่า เขาสังเกตเห็นร่องรอยแห่งสัจธรรมนั้นแล้ว

ภาพที่ 3 พบวัว (Seeing the Ox)

ในขั้นนี้ คนเลี้ยงวัวได้มองเห็นตัววัวแล้ว แต่ยังไม่ได้ลงมือจัดการอะไรกับวัวแต่อย่างใด เป็นเพียงมั่นใจและตั้งใจที่ได้พบเจอสิ่งที่เพียรเสาะแสวงหามานานเท่านั้น

ผู้ปฏิบัติได้มองเห็นวิถีทางที่จะเข้าถึงจุดเริ่มต้นของสรรพสิ่งแล้ว อายตนะรับสัมผัสของเขาเกิดความประสานสอดคล้องกลมกลืนกันเป็นอย่างดี กิจกรรมทุกอย่างเปิดเผยชัดแจ้งออกมาพอสมควร คล้ายกับเกลือในน้ำ และคล้ายกับกาวเหนียวในสี (แม้จะยังไม่สามารถแบ่งแยกออกได้ชัดเจนเป็นอย่างไร คือยังไม่สามารถคิดแยกเกลือออกจากน้ำ หรือแยกกาวออกจากสีได้ชัดเจนก็ตาม) เมื่อสายตาถูกปรับให้ตรงแนวในวิถีทางเช่นนั้นแล้ว สิ่งนั้นก็ไม่ใช่อะไรอื่น หากแต่มันคือตัวของเขาเอง

ภาพที่ 4 จับวัว (Catching the Ox)

หลังจากพลัดหลงอยู่ในป่าดงพงไพรเสียนาน ในที่สุด คนเลี้ยงวัวก็มาพบวัวและได้เอามือจับตัววัวเรียบร้อยแล้ว แต่เพราะเหตุที่วัวได้พลัดหลงอยู่กับปรากฏการณ์ต่างๆ ในป่าดงเสียนาน จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะควบคุมวัวที่เพิ่งพบ เขาจะต้องใช้เวลาอีกนานที่จะนำมันกลับไปสู่ทุ่งหญ้าอันหอมหวานแหล่งเก่าธรรมชาติของววยังตั้งดีและชัดขึ้นอยู่เรื่อย และหากคนเลี้ยงวัวอยากจะให้มันเชื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เขาก็จะต้องใช้สัสมาเชื่อมมันอีกด้วย

ผู้ปฏิบัติสามารถจับกระแสความรู้สึกนึกของตนเองได้ คือสำนึกถึงตัวตนแล้ว แต่ก็ยังไม่ใช่เนื้อแท้แห่งตัวตน (หรือพุทธภาวะ) เพราะยังเป็นตัวตนที่ถูกห่อหุ้มด้วยอวิชชาตัณหาอุปาทานอยู่ และด้วยเหตุที่เราลุ่มหลงกับโลกภายนอกเสียนาน แม้เมื่อมาเจอตัวตนภายในแล้วและได้พยายามจะบังคับมันให้อยู่ในร่องรอย ก็ดูเหมือนจะไม่ใช่ง่ายเอาเสียเลย เพราะตัวตนที่ถูกชักจูงด้วยอวิชชาตัณหาอุปาทานมานาน มักจะดิ้นรนกระสับกระส่ายอยู่ตลอดเวลา เราจึงต้องหาอุบายวิธีมาควบคุมมัน โดยใช้ชาเซนและโกอัน (รวมทั้งมอนด์ด้วยในบางกรณี) มาตรึงจิตไว้และนำจิตไปพิจารณาโกอันอย่างจดจ่อด้วยความเพียรพยายามอย่างเต็มที่ ชั้นนี้เป็นชั้นลงมือปฏิบัติอย่างเอาจริงเอาใจนั่นเอง

ภาพที่ 5 ฝึกวัวให้เชื่อง (Herding the Ox)

เมื่อใช้เส้นมากราบวัว มันก็จะเชื่อง เชื้อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของคนเลี้ยงวัวเป็นอย่างดี แต่ก็ยังไม่อาจจะวางใจได้เต็มที่ จึงยังต้องถือเชือกจูงจุมกมันอยู่ตลอดเวลา และไม่ยอมโอนอ่อนผ่อนตามใจของมันง่ายๆ

เมื่อผู้ปฏิบัติพยายามพิจารณาหาคำตอบที่เหมาะสมสำหรับโกอันที่ได้รับมา เมื่อความคิดหนึ่งผ่านไป อีกความคิดหนึ่งก็ตามมา และแล้ว เมื่อถึงจังหวะหนึ่ง กระบวนแห่งความคิดที่ไร้จุดจบก็จะรู้แจ้งขึ้นมาเอง ด้วยความรู้แจ้งนี้ สรรพสิ่งก็จะหวนไปสู่ความถูกต้องได้โดยส่วนมาก แต่ความผิดพลาดก็ยังมีอยู่ตราบเท่าที่ความสับสนยังมีมากกว่า ผู้ปฏิบัติจะสำนึกได้ว่า การที่สรรพสิ่งปรากฏเป็นสิ่งที่บีบคั้นตัวเขานั้น แท้จริงแล้ว ไม่ใช่เพราะโลกภายนอกเป็นเรื่องเลวร้ายเช่นนั้น หากแต่เป็นเพราะใจของเขาเองที่หลอกลวงตัวเอง เขาจึงต้องกำกับดูแลใจของเขาเองไม่ให้หลอกลวงเขาได้อีกต่อไป

ภาพที่ 6 นั่งบนหลังวัวกลับบ้าน (Coming home on the Ox's back)

มาถึงตอนนี้คนเลี้ยงวัวไม่มีความกังวลว่าจะได้หรือจะสูญเสียอีกต่อไปแล้ว เพราะวัวถูกฝึกจนเชื่องอย่างสมบูรณ์แล้ว มั่นใจได้ว่าจะไม่พลัดหลงจากกันอีก ความเพียรพยายามที่จะฝึกและฝืนสู้กับมันได้จบสิ้นลงแล้ว เขารู้สึกสบายใจปลอดภัยโปร่งไม่มีกังวล จึงร้องเพลงเบาๆ นั่งสบายอยู่บนหลังวัว สายตาของเขาไม่ผูกติดอยู่กับโลกหรือสิ่งที่เกี่ยวกับโลกแต่อย่างใด แม้จะมีเสียงยั่วยวนมาร้องเรียกเขา เขาก็จะไม่หันศีรษะกลับไปหา คือจะไม่ถูกล่อลวงให้หวนกลับไปตามเส้นทางเดิมที่เคยพลัดหลงอยู่ในป่าอีกแล้ว

ผู้ปฏิบัติเข้าไปสู่ธรรมชาติแห่งตนซึ่งเป็นสัจภาวะที่บริสุทธิ์อยู่ก่อนแล้ว หลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดต่างๆ บรรดาผีในโลกแห่งปรากฏการณ์ รู้สึกชื่นชมและเป็นสุขอยู่กับสัจภาวะนั้น จนมองเห็นความไม่น่าเอาไม่น่าเป็นในโลก ละคลายความยึดมั่นในสิ่งต่างๆ หันหลังให้กับปรากฏการณ์ต่างๆ ในโลกภายนอกซึ่งเคยเป็นที่ชื่นชอบมาก่อนหน้านี้ เมื่อมาถึงจุดนี้แล้ว ความรู้สึกผูกพันกับเรื่องโลกๆ ก็จะไม่มียกต่อไป มีแต่มุ่งหวังจะบรรลุถึงภาวะที่ละเอียดประณีตสูงๆ ขึ้นไป แม้จะถูกยั่วยวนจากปรากฏการณ์ต่างๆ สักเพียงใดก็ไม่หวนกลับมาลุ่มหลง หรือไม่ถูกหลอกลวงอีก จิตวิญญาณมุ่งตั้งไปสู่บ้านเดิมของตัวเอง คือมุ่งสู่ธรรมชาติที่แท้จริงของตัวเองนั่นเอง

ภาพที่ 7 วัวถูกลืม เหลือเพียงคน (The Ox Forgotten, Leaving the Man Alone)

ในภาพจะไม่ปรากฏรูปวัว มีเพียงรูปคนเลี้ยงวัวเท่านั้นที่นั่งมองดวงจันทร์อยู่คนเดียว

มาถึงขั้นนี้ ผู้ปฏิบัติจะพบว่าธรรมทั้งหลายเป็นหนึ่งเดียวกัน และวัฏก็เป็นเพียงสัญลักษณ์เท่านั้น เมื่อเขารู้ว่าสิ่งที่เราต้องการจริงๆ นั้นแตกต่างจากสิ่งที่ เป็นเพียงแค่สัญลักษณ์ เช่น รู้ว่าสิ่งที่เราต้องการคือตัวปลาไม่ใช่ช่อดอกปลา หรือรู้ว่าสิ่งที่ต้องการคือกระต่ายป่า ไม่ใช่กับดักกระต่ายป่า มันก็จะปรากฏเหลือเพียงสิ่งที่ เป็นสาระจริงๆ เท่านั้นที่เขาคำนึงถึง ส่วนสิ่งอื่นๆ ที่เป็นเพียงสัญลักษณ์กำหนดหมายก็จะถูกมองข้ามไป เหมือนทองจริงๆ ที่แยกออกจากขยะโลหะที่เป็นผอมๆ และเหมือนดวงจันทร์ที่หลุดออกจากหมู่เมฆ รัศมีของมันที่ฉายออกมาก็จะแจ่มกระจ่างสว่างไสวทะลุปรุโปร่งไปหมด แม้กระทั่งก่อนวันสร้างโลกเลยก็เดียว

ภาพที่ 8 วัวและคนหายไปจากภาพ (The Ox and the Man Both Gone out of Sight)

ในภาพไม่ปรากฏรูปคนและรูปวัวแต่อย่างใด มีเพียงรูปวงกลมใหญ่ที่ภายในว่างเปล่าไม่มีอะไรอยู่เลย

ถึงตอนนี้ ความสับสนทุกอย่างถูกกันไว้ข้างนอก เหลือเพียงความสงบนิ่งผ่องแผ้วสว่างไสวเท่านั้น และแม้กระทั่งความคิดเรื่องความสูงส่งศักดิ์สิทธิ์ (Holiness) ใดๆ ก็ไม่ดำรงอยู่อีกต่อไป ผู้ปฏิบัติจะไม่สนใจในเรื่องต่างๆ (ที่แม้จะสูงส่งสักปานใดก็ตาม) ไม่สนใจว่าพระพุทธองค์ดำรงอยู่ที่ไหน หรือไม่ดำรงอยู่ที่ไหน และเมื่อไม่มีทัศนะแบบทวินิยม (Form of Dualism) เช่นนี้ แม้บุคคลผู้มีพินดาก็ไม่อาจจะสืบท่องรอยของเขาได้ เพราะเขาดำรงอยู่อย่างไร้ร่องรอย

ภาพที่ 9 กลับสู่จุดเริ่มต้น คืนสู่แหล่งเดิม (Returning to the Origin, Back to the Source)

ในภาพปรากฏเป็นรูปธรรมชาติป่าเขาธรรมดา ไม่มีทั้งคนและวัว

เมื่อว่าตามจริงแล้ว ในจุดเริ่มต้นจริงๆ ซึ่งบริสุทธิ์ใสสะอาดปราศจากมลทินนั้น ผู้ปฏิบัติจะไม่ถูกแปดเปื้อนด้วยกิเลสอาสวะอีกต่อไป เขาจะมองสรรพสิ่งที่เจริญเติบโตไปตามธรรมชาติด้วยความสงบสุข ผ่องใสที่ไม่เปลี่ยนแปลง ไร้การยืนยันและยอมรับใดๆ ทั้งสิ้น เขาจะไม่ยืนยันว่าตัวเองเป็นหนึ่งเดียวกับสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งคล้ายภาพมายา อีกทั้งจะไม่ใช้ประโยชน์ใดๆ จากตัวเขาเอง แต่จะดำรงอยู่ด้วยการสำนึกถึงสรรพสิ่งที่มันเป็นจริง ยอมรับสมมุติบัญญัติในโลก แต่ถึงกระนั้น ก็ไม่ยึดติดในบัญญัตินั้นๆ เขากลายเป็นผู้สังเกต (observe) สรรพสิ่งที่ดำเนินไปตามธรรมชาติโดยไม่มีความรู้สึกรออยากครอบครองหรืออยากผลักใสแต่อย่างใด

ภาพที่ 10 กลับเข้าสู่เมืองด้วยมือที่มุ่งมอบความสุข (Entering the City with Bliss-bestowing Hands) ในภาพปรากฏรูปคนเลี้ยงวัวที่กลับเข้าเมืองด้วยท่าที่อ่อนน้อมถ่อมตนเป็นอย่างยิ่ง

ประตูระท่อมมุงจากของเขาได้ปิดลงแล้ว การกิจในการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมในส่วนของตนเองนั้นได้เสร็จสิ้นลงเรียบร้อยแล้ว แม้ผู้ฉลาดที่สุดก็ไม่อาจจะหยั่งรู้เขาได้ เมื่อเขารู้ทุกอย่างกระจ่างแจ้งโดยไม่มีสิ่งรางเลือนเช่นนี้แล้ว เขาก็จะเดินไปตามเส้นทางของตนเองโดยไม่จำเป็นต้องเดินตามรอยของครูอาจารย์ในอดีตอีกต่อไป เขาไม่มีศรัทธาในความหมายที่แอบอิงกับครูอาจารย์หรือบุคคลอื่นอีกต่อไป เพราะเห็นแจ้งทุกอย่างด้วยตนเองแล้ว ด้วยเหตุนี้เอง จึงมีความอ่อนน้อมถ่อมตน ปราศจากการยึดมั่นถือมั่นและมีเมตตากรุณาในสรรพสัตว์ ปรารถนาจะให้ผู้คนได้เข้าถึงความจริงสูงสุดและความสุขที่แท้เช่นที่ตนได้ประสบนั้น จึงถือน้ำเต้าออกไปสู่ตลาด และกลับเข้าสู่บ้านโดยไม่อิงอาศัยไม่ทำเข้าช่วย

(นำเอาศูนยตาธรรมออกไปเผยแผ่แก่มวลมนุษยชาติ แต่ไม่ครอบครองทรัพย์สินส่วนเกิน เพราะรู้ว่า ความอยากที่จะครอบครองเป็นความชั่วร้ายแห่งชีวิตมนุษย์ - รายละเอียดดูใน Suzuki. 1960: 134) และ บางทีก็อาจไปปรากฏตัวในกลุ่มของคนเมาและคนใจเหี้ยมโหด ทั้งนี้ก็ด้วยมีเมตตามุ่งหวังจะให้สรรพสัตว์ ได้บรรลุพุทธภาวะภายในตัวเองโดยแท้

นอกจากใช้ภาพชุดคนเลี้ยงวัวทั้ง 10 ข้างต้นไปอธิบายพัฒนาการแห่งชีวิตของผู้ปฏิบัติเซนแล้ว อาจารย์เซนบางท่านก็ยังได้ใช้บทกวีอธิบายพัฒนาการดังกล่าวด้วยเช่นกัน เช่นบางท่านกล่าวว่า “สามสิบปีล่วงแล้ว ก่อนที่ฉันจะเริ่มศึกษาเซน ฉันพูดว่า ‘ภูเขาเป็นภูเขา แม่น้ำเป็นแม่น้ำ’ หลังจากที่ฉัน ได้รับความรู้เห็นภายใน (Insight) เกี่ยวกับสัจจะแห่งเซนภายใต้การแนะนำของอาจารย์เซนที่ดีเยี่ยมท่าน หนึ่ง ฉันก็พูดว่า ‘ภูเขาไม่ใช่ภูเขา แม่น้ำไม่ใช่แม่น้ำ’ แต่ว่า ณ บัดนี้ หลังจากที่บรรลุถึงถิ่นพำนักแหล่ง สุกต้าย ฉันก็พูดว่า ‘ภูเขาเป็นภูเขาจริงๆ แม่น้ำก็เป็นแม่น้ำจริงๆ’ ” (Abe. 1985: 4)

บทสรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นว่า ซาโตริมีลำดับขั้นอยู่ถึง 5 ขั้น จากขั้นต้นไปจนถึงขั้นที่ลุ่มลึก ที่สุด และในการเข้าถึงซาโตริหรือภาวะรู้แจ้งอย่างสมบูรณ์นั้นก็ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลันทันทีเสริจสิ้นใน คราครั้งเดียว หากแต่เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป อย่างมีพัฒนาการและอย่างมีลำดับขั้นของความลุ่มลึก เปรียบได้กับภาพของคนเลี้ยงวัว 10 ภาพข้างต้นนั้น ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า การรู้แจ้งในพุทธ ศาสนานิกายรินไซเซนเป็นการรู้แจ้งอย่างมีลำดับขั้น (Gradual Enlightenment) เหมือนในนิกายอื่นๆ ของพุทธศาสนา หากใช้เป็นนิกายรู้แจ้งฉับพลัน (Sudden Enlightenment) อย่างที่เข้าใจกันไม่

บรรณานุกรม

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)
- Abe, Masao. (1985). **Zen and Western Thought**. London : Macmillan Press.
- Fromm, Erich.; Suzuki, D. T. and Martino, Richard De. (1960). **Zen Buddhism and Psychoanalysis**. New York: Harper colophon books.
- Humphreys, Christmas. (1957). **Zen Buddhism**. London: George Allen & Unwin.
- Humphreys, Christmas. (1987). **Exploring Buddhism**. London: Unwin Paperbacks.
- Reader, Ian.; Andreasen, Esben.; and Stefansson, Finn. (1993). **Japanese Religions: Past & Present**. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Reps, Paul. (1975). **Zen Flesh, Zen Bones**. Middlesex: Penguin Books.
- Suzuki, Beatrice Lane. (1940). **Impressions of Mahayana Buddhism**. Kyoto: Eastern Buddhist Society.

Suzuki, Daisetsu Teitaro. (1960). **Manual of Zen Buddhism**. New York: Grove Press

Suzuki, Daisetsu Teitaro. (1973). **Essays in Zen Buddhism**. First series. London : Rider and Company.

Suzuki, Daisetsu Teitaro. (1986). **An Introduction to Zen Buddhism**. edited by Christmas Humphreys. London: Rider & Company.

Wood, Ernest. (1984). **Zen Dictionary**. New York: Penguin Books.